

СУДСТВО У СРЕДЊЕМ ВЕКУ (На територији Поморавског округа)

Апстракт: *За проучавање историјског и друштвеног развоја сваке државе неопходно је познавање развоја правног система. Што се тиче средњовековне Србије, први познати текстови са правном садржином потичу из XII века. Овај рад представља, у основним цртама, пресек развоја правног система у средњовековној Србији, од почетка владавине династије Немањића до позног Средњег века, односно, до периода постојања Српске Деспотовине.*

Кључне речи: *Судство, судови, статуту, повеље, Номоканон, Синтагма, Јустинијанов закон, Душанов законик.*

О апарату власти у Србији до XII века веома мало има, односно скоро да нема података. Од читаве државне организације до тог периода, осим владоца помињу се још једино жупани. Уопште, писани извори, посебно правни, су малобројни, тако да су друштвени односи претежно били регулисани обичајним правом, а самим тим, сасвим је сигурно, да се до XII века судило према обичајном праву, уз активно учешће народа.¹

Крајем XII века настају нама познати први извори са правном садржином. То су углавном повеље, правни акти, настали из различитих пословних односа, по својој садржини, то су редовно даровнице, којима владари црквама или манастирима, властели или градовима поклањају земљишне поседе, са зависним сељацима и привилегије. За историју правосуђа значајне су из разлога што нас обавештавају о томе како су били организовани судови.² Све до издавања закона, тј. до половине XIV века, повеље су биле најважнији извор права, јер су служиле уместо закона; оне редовно, опширно и детаљно регулишу привилегије повлашћених сталежа, обавезе и права потчињених становника и уопште друштвене и правне односе. Најстарија сачувана повеља је Немањина даровница Хиландару из 1198/99. године (Хиландарска повеља) настала у време после његовог силаска с власти. То је повеља којом се обнавља и дарује манастир Хиландар. Значајна за правосуђе из разлога што се у њој први пут јасно потврђује везаност сељака за земљу у феудалној Србији. Такође, треба истаћи да је то и први писани извор у коме се по први пут помињу жупе Белица и Левач, области са данашњег подручја Поморавског округа.

Касније, у XIII и XIV веку јавља се већи број и више врста правних извора, то су: поред обичајног права и повеља, међународни уговори (уговори с Дубровником) и закони (византијски и домаћи), који су као правни акти много садржајнији и општији од повеља и уговора. Прво су се појавили преводи, или прераде византијских закона, познате као правне збирке Номоканон, Синтагма и Јустинијанов закон, а настале у XIII и XIV веку. Значај ових византијских компилација за историју правосуђа у Србији је у томе што оне садрже прописе црквеног (канонског) права по коме су судили црквени судови. Такође, многе одредбе Душановог законика које се односе на судски поступак преузете су непосредно из византијског права.³

Душанов законик представља најзначајније издато самостално правно дело средњовековне Србије, односно, најзначајнији правни акт српског законодавства тога времена. Донет на државним Саборима 1349. године (чл. 1-135) и 1354. (чл. 136-201), када се средњовековна српска држава налазила на врхунцу своје привредне и политичке моћи и зато он представља резултат претходног њеног феудалног, привредног и политичког развоја. У Душановом законнику посебно је наглашено начело законитости. Закон се увек и у свему мора поштовати, закон је изнад сваког представника власти, закон је чак и изнад цара. Уколико би цар или краљ, или било ко други донео одлуку која није у складу са

¹ Др Д. Јанковић, *Историја државе и права*, Београд, 1961. стр.

² Др С. Шаркић, др Д. Поповић, др Д. Николић, *Историја српског правосуђа (XII-XX век)*, Београд, 1997, стр. 12.

³ Исто, стр. 13.

законом, таква се одлука неће извршавати. Судије су дужне да суде по правди и по закону. Кривично дело се обавезно кажњава, без обзира на то ко га је починио. Свако је могао покренути парницу против својих феудалних господара, па и против самог цара. Међутим, тешко је утврдити у којој су се мери овакве и сличне одредбе примењивале у свакодневном животу.⁴ Треба нагласити и да се знатан део чланова Душановог законика односио на организацију судова и судски поступак.

Оригинал Душановог законика није се сачувао, сачувано је само више преписа из каснијег времена. Као најстарији и најближи изгубљеном оригиналу сматрају се Струшки препис и њему сличан Призренски препис, вероватно из XIV, односно XV века.⁵

Последњи правни извор, односно други домаћи закон у средњовековној Србији је Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића из 1412. године. Овим Законом регулисана су права и обавезе саских (немачких) рудара, насељених у Новом Брду. Посебно место у Законику заузимају одредбе о судству, будући да су Саси уживали и одређен степен самосталности.⁶

Сачувани правни извори показују да организација судства у феудалној српској држави није била јединствена, као што је то случај у неким другим модерним државама. Постојање неколико категорија становништва (као на пример властела, клир, градско становништво, странци), чији правни положај није био једнак, условио је врло сложен судски систем, сачињен од неколико врста судова. Међутим, у основи читаве судске организације феудалне Србије стајали су феудални властелински судови, карактеристични за судство у средњовековним државама уопште. Сваки феуд имао је свој суд, или другачије речено, сваки властелин био је овлашћен да суди, по правилу, свим становницима свог властелинства.

Пошто се највише изворних података сачувало у манастирима и црквама, зато смо у већој могућности да пратимо судове на манастирским и црквеним властелинствима, којих је на овом подручју било у свим манастирима насталим у XIV и првој половини XV века (Раваница, Јошаница, Каленић и Манасија). О надлежности ових судова налазимо податке још у Драгутиновој повељи Хиландару од 1276. до 1281. године, из чијег текста се види да је игуман или други црквени достојанственик судио манастирским људима за све деликте и парнице, изузев у четири случаја која су остала у краљевој надлежности: убиство (вражда), издаја, спорови око земље и превођење туђег човека (себра) с једног имања на друго. Поменуте деликте судио је краљ лично или неко од дворана кога би измолили игуман и остала манастирска заједница.⁷ У Скопској повељи од 1299/1300. године, краљ Милутин је у осамостаљивању феудалних судова отишао корак даље и препустио суђење манастирским људима за сва дела без изузетка.⁸

Једно од познатијих световних властелинстава на овом подручју било је Петрушко, које је цар Душан даровао жупану Вукославу, а шта је обухватало записано је у изгубљеној Душановој хрисовуљи, тако да се исто први пут помиње нешто касније у другој половини XIV века.⁹ Када је реч о судовима на световним властелинствима, како у овом, тако и у другима, скоро да нема сачуваних изворних података. Међутим, имајући у виду да је имунитет тих властелинстава био у основи исти као и код црквених, може се претпоставити да је световни властелин судио себрима са свог властелинства, изузев за дела која су била резервисана за ткз. „царске” тј. државне судове.

Поред тога, што су као феудални господари поједине цркве и манастири судили становницима својих властелинстава, црква је као религијска заједница, судила по том основу свештенству, али и световним лицима за поједина дела која јој је држава оставила у надлежност. То су, пре свега, били спорови из породичног и наследног права, као и нека кривична дела упрена против цркве и религије. Спор који је судио црквени суд називао се у Србији „духовни дуг” и регулисан је био чланом 4. Душановог законика.

Од самог постанка српске државе, свештеници, калуђери и други чланови црквеног клира нису се хтели подчињавати никаквом другом суду до своје-црквеном, који им је у почетку вероватно судио само за мање преступе, дисциплинске природе, а касније са порастом улоге и значаја цркве у феудалној држави, и за сва друга, било грађанска, или кривична дела. Само у случајевима када им је то било од

⁴ Др Милош Благојевић, Србија у доба Немањића, стр. 183.

⁵ Др Драгослав Јанковић, наведено дело, стр. 15.

⁶ Др Срђан Шаркић, наведено дело, стр. 13.

⁷ Исто, стр. 15.

⁸ Др Драгослав Јанковић, наведено дело, стр. 106.

⁹ Душан Грбовић, наведено дело, стр. 30.

користи, као на пример у парницама због својине на земљу, црквени представници пристајали су да иду пред нецрквени суд. Исто је тако владалац пресуђивао и оне парнице у којима би се парничила два манастира.

Интересантан је пример судског спора око својине на земљу који се догодио на овом подручју у другој половини XIV века. Конкретно, крајем седамдесетих година XIV века долази до окончања судског спора између манастира Хиландара и наследника жупана Вукослава око цркве у Петрусу и њених поседа. Манастир Богородице Петрушке заједно са поседима жупан Вукослав ја поклонили Хиландару, а исти поклон на интервенцију синова Вукослављевих, Црепа и монаха Дионисија због запуштености вратио је цар Урош у посед породици Вукославић. Судски спор су покренули хиландарски монаси, тачније хиландарски игуман Сава. Овај спор требало је да расправља и пресуди сам владар, али овом приликом кнез Лазар није хтео да суди ову парницу, него је странке у спору „послао на закон” пред патријарха Јефрема. Патријарх Јефрем је морао да заказује три рочишта, јер тек на трећем су се појавиле заинтересоване стране у спору. После саслушаних доказа, патријарх Јефрем се саветовао са члановима сабора и донео пресуду коју је изнео у облику свечане хрисовуље, без права апелације (приговора). По пресуди Цреп Вукославић је добио спор. Правничко објашњење ове одлуке дао је Александар Соловјев. Он каже да одговор на овакву пресуду не треба тражити у Душановом законнику, већ у византијском праву.¹⁰

Приморски градови у саставу средњовековне Србије (Котор, Будва, Бар, Улцињ) уживали су одређени степен аутономије, која се одражавала и у самосталном судству. У тим градовима постоје градски судови, чији је статус регулисан чланом 176. Душановог законика.

Градови у унутрашњости средњовековне Србије нису уживали судску аутономију, и све српско невластелинско становништво је према свом правном положају сматрано себрима без обзира да ли је живело у граду, жупи или катуну.

Дубровчани и Саси који су живели у Србији имали су своје судове, пред које су износили међусобне спорове. Није познато да ли су и други страни трговци (осим Дубровчана) имали своје судове у Србији.

Спорови између Срба и Дубровчанина решавани су на посебном мешовитом суду, који се називао „станак”. Постојале су две врсте „станка”: велики или потпуни и мали или посебни. На великом „станку” решавани су међудржавни спорови, али и парнице између појединаца. Мали пак „станак” одређиван је споразумом између појединаца ради решавања неке одређене парнице међу њима. Мешовити суд („станак”) су, дакле чинили како наглашава Теодор Тарановски, један Србин и један Дубровчанин, вршио се на српској територији и био је подређен српској врховној власти.¹¹

У Душановом законнику први пут се сусреће установа нарочитих државних судија („судија царства ми”), односно да су, поред постојећих, установљени и државни (царски) судови. Царски судови су судили властели, становницима владаревих домена и градова, као и свим себрима за дела изузета из надлежности властелинских судова.

Судски поступак у средњовековној српској феудалној држави био је исти, било да се радило о кривичним стварима, или о грађанским, или другачије речено: кривични поступак водио се у истим формама и на исти начин на који се водио и грађански парнични поступак. Ово неразликовање кривичног поступка од грађанског је отуда што је кривично дело редовно сматрано приватном грађанском ствари појединца. Суд, по правилу, није никога по службеној дужности позивао на одговорност, већ је то чинио сам повређени. У члану 89. Душановог законика било је регулисано да кривац који се одазове позиву тужиоца, ослобађа се одговорности ако се тужилац у року не појави пред судом. У току самог поступка оптужени је морао да одговара на наводе оптужбе, а забрањено му је било да компликује спор тиме што ће тужиоца „опадати” да је издајник или слично (члан 161 Душановог законика). Следећа одлика судског поступка у српској средњовековној Србији јесте и незнатни формализам саме судске процедуре. Такође, треба истаћи и чињеницу да за утврђивање кривичног дела у току судског поступка није се тражила материјална истина, већ само формална. То је исто важило и за грађанске парнице.

¹⁰ Исто, стр. 39.

¹¹ Др Теодор Тарановски, Историја српског права у немањинској држави, Београд, 1931. године.

По Душановом закону (члан 62), суд је позивао оптуженог на тај начин што је по тужиоцу и приставу (значајни помоћни орган у средњовековном судству) слао печат (тј. отисак печата), а само по изузетку када је у питању велики властелин као туженик, суд је слао „књигу судијину”, тј. писмени позив. Ту повластицу уживали су свакако и црквени великодостојници. Властела је осим ове повластице, имала повластицу да не сме бити у свако доба позивана на суд, већ само у извесно законом предвиђено време („пре ручка”, члан 56. Душановог законика). Остало становништво, себри, имали су у погледу позивања на суд само ту олакшицу што се нису морали одазивати на суду, одмах по свом повратку из рата, већ су имали право на извешан одмор. Даље ограничење у погледу позивања на суд било је у томе што се није смела позивати на суд удата жена у време док муж не би био код куће.

Неодазивање властелина судском позиву тј. недолазак на суд кажњавао се глобом од 6 волова (члан 56 Душановог законика).

Главна доказна средства на судовима феудалне Србије, која помињу извори, била су: заклетва странке, клетвеници, божји суд (и то мезија и железно), свод, обличеније, сведоци и исправе.

Душанов законик наређује да се судије, при доношењу и изрицању пресуда, придржавају једино закона. А како је то било у пракси, нема правних извора о томе. Никола Радојчић доказује да ова правна одлика није производ српског права, како су веровали научници XIX века (романтичари), већ да је иста преузета из византијског права, и то из Василика, византијске правне збирке из X века.¹²

Такође, судске пресуде су, почев од Душановог законика, морале бити писмене и састављене су у два примерка, од којих је један остајао суду, а други се издавао странци која је добила спор (члан 163. Душановог законика).

Извршење пресуде је у почетку падало на ону страну која је спор добила, али временом државна власт преузима ту функцију и извршење пресуде било је поверено приставу, као органу државне власти. Треба истаћи да су чланом 188. Душановог законика били предвиђени и глобари, као нарочити помоћни чиновници, чија је дужност била да прикупљају судске глобе.

Период после боја на Косову до коначног пада Србије под турску власт 1459. године, поред вазалног односа према Турској, карактеришу још нагли привредни и културни развој земље и пуна законитост и правна сигурност, ред и поредак који је владао у Србији као деспотовини.

Такође, у овом периоду се јавља велики број уговора, повеља, разрешница и других правних докумената. Уговори деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића с Дубровчанима, углавном понављају, често дословце, оно што садрже и ранији уговори цара Душана. Скоро све повеље настале у првој половини XV века односе се на даривања Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића манастиру Хиландару и другим манастирима на Атосу. Једна од таквих повеља писана је 8. јуна 1411. године у Јагодини, којом Стефан деспот Српски даје Хиландару нека села. То је до сада познат други помен Јагодине у писаним изворима.¹³

Најзначајнији правни извор из тог периода јесте Закон о рудницима Стефана Лазаревића из 1412. године, којим се регулишу права и обавезе саских (немачких) рудара насељених у Новом Брду.

Како пише Константин Јиричек, у деспотовини Србији највиши судија био је деспот, у његовој престоници беше и „велики судија”, или „дворски судија”. У вароши судио је војвода или ђефалија заједно са колегијом судија, а у рударским варошима са „пургерима” тј. Саским варошким судијама. Постојао је и мешовит суд (порота) између Срба, Дубровчана и Саса.¹⁴

Падом Смедерева (предало се без борбе 20. јуна 1459. године) целокупна територија српске средњовековне државе нашла се под турском влашћу. На освојеним територијама Турци су брзо успоставили своју власт. Уводећи основне установе своје власти (ту свакако спада и судство), ваља истаћи, да су Турци остављали неке мање битне, а корисне преостатке појединих установа из средњовековне Србије. Тако су се и под турском влашћу, како у Србији, тако и на овом подручју, задржали неки локални судски органи који су решавали мање спорове међу припадницима српске националности са своје територије.

¹² Др Драгослав Јанковић, наведено дело, стр. 118.

¹³ Е. Цветић, Ис историје старе Јагодине, Јагодина 1988, стр. 11.

¹⁴ К. Јиричек, Историја Срба, Београд, 1923, стр. 225.